

М. Бондарєва, канд. юрид. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОКРЕМІ ДИСКУСІЙНІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ Й ЗАХИСТУ СПАДКОВИХ ПРАВ

Метою цього дослідження є привернути увагу колег-фахівців у галузі спадкового права та процесу до проблем у процесі спадкування об'єктів нерухомого майна, права на які не виникли у спадкодавця відповідно до вимог діючого законодавства, а також запросити їх до дискусії.

Сформульовано принцип відбору дискусійних питань: складні приклади у правозастосовчій практиці, складно-розв'язувані або такі, що не мають розв'язання в існуючій парадигмі матеріального спадкового права та за унормованими правилами процедури (застосування індукційного методу).

Проаналізовано концепцію універсального у спадкових правовідносинах, у тому числі з урахуванням наукової думки класиків цивілістики. Зроблено висновок, що зазначений принцип не тільки не має законодавчого закріплення у спадковому матеріальному праві України, але й відсутнє його уніфіковане розуміння в науковій спільноті.

Піддано сумніву підхід, згідно з яким спадкуванням визнається процес переходу прав, не належних спадкодавцеві внаслідок вимог діючого законодавства, до спадкоємців з підстав, що такі права спадкодавець неодмінно набув би, якби не закінчення фізичного життя. Підтримано класичну тезу, що спадкуванню підлягають тільки реальні та визнані права й обов'язки. Окреслено коло проблемних питань у рамках проблематики статті та запропоновано альтернативні шляхи їх розв'язання, оминаючи конструкції спадкування не існуючих на момент відкриття спадщини речових прав.

Обґрунтовано висновок про те, що пропонувані сьогодні підходи до розв'язання названих кейсів мають локальний, а не універсальний характер, вірогідність їхньої результативності складно передбачувана. Задля пошуку рішення запропоновано розглянути питання внесення до законодавства відповідних змін, щодо яких розпочати обговорення.

Ключові слова: спадкування, об'єкти нерухомого майна, концепція універсального спадкування, право довічного успадкованого володіння, проживання однією сім'єю.

ВСТУП. Спадкове право України, у широкому розумінні, включаючи елементи реалізації та захисту спадкових прав, постійно було предметом уваги та вивчення. Воно як галузь загалом, а також окремі його інститути піддані детальному аналізу й обґрунтуванню як на доктринальному, так і на загальнотеоретичному рівнях. Постійно виходять нові дослідження з цієї проблематики, серед яких варто особливо виділити монографію Л. В. Козловської "Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав" та навчальний посібник зі спадкового права України авторства О. Є. Кухарева.

Разом з тим, як показує уважний аналіз теоретичних напрацювань та правозастосовчої практики, науково-практичне середовище не завжди готове дати докладні й вичерпні відповіді на всі запитання щодо спадкування, які є реальними продуктами самого життя. При цьому слід мати на увазі дві обставини. Так, практична реалізація спадкових прав здійснюється в межах та формах, визначених матеріальним правом, адже в Україні процесуальні форми захисту слідує за правом матеріальним. Нарешті, суди в Україні, позбавлені права й функції творити право, змушені розв'язувати складні казуси в межах існуючих законодавчих форм, і, як показує практика, без результативної підтримки з боку наукової спільноти, яка мала би взяти на себе певні функції генератора змін.

Безумовно, можна віднести окремі випадки відсутності законодавчого розв'язання певних складних питань практики до категорії одиничного, а самі випадки визнати такими, що не впливають на загальну картину унормування. З міркувань порушення одиничними випадками загального порядку, або через їхній низький відсоток, що дозволяє загальне правило, яке протистоїть одиничним казусам, визнати безздоганим, але загалом вірним.

Утім, на нашу думку, такий підхід застарів. По-перше, право можна розглядати не тільки з позиції сукупності норм і принципів, але й під кутом зору феноменального універсального регулятора суспільних відносин. При жорстко унормованій процедурі нехту-

вання приватними одиничними випадками позбавляє позитивний закон характеру універсальності – з відповідними наслідками, за відсутності самої можливості звернутися до принципів права при судовому розгляді. По-друге, аналіз одиничних фактів та методів їхнього розв'язання можуть дати поштовх для розв'язання інших завдань, які наразі на часі.

Отже, як вбачається, для дослідників спадкового права настала пора застосовувати індуктивний метод від конкретного до загального, збираючи на рівні судової практики складнорозв'язувані казуси. Загальним може стати не тільки правове обґрунтування методів їхнього розв'язання, але й просування ідей і моделей розв'язання як законодавчих ініціатив, що відповідатиме ролі й місцю наукового середовища в житті країни.

Прикладом застосування такого методу присвячена дана стаття.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ. Почати, очевидно, слід з того, що могло би бути висновком: новація і досвід ідуть поряд, адже наука без практики є мертвою, але практика без наукових досліджень – сліпа. З цього і виходимо.

Так, Л. В. Козловська у своїй монографічній праці звернула увагу на проблеми легалізації переходу до спадкоємців таких благ, створених та/або набутих спадкодавцем за життя, як об'єкти незавершеного будівництва, неоформлені на праві відповідного титулу земельної ділянки тощо [1, с. 383–389].

У цій статті залишено поза увагою такий важливий аспект незавершеного будівництва як законність його здійснення, досить детально вивчений Л. В. Козловською, – через обсяги. Варто зупинитися на первісній загальній проблемі, щодо якої авторка монографії пропонує свої роздуми, висновки або шляхи розв'язання. Таких висновків, з-поміж інших, авторка статті вбачає два.

Перший: "існує низка прав, які відповідно до вимог законодавства не належали спадкоємцеві, але за певних умов можуть виникнути у спадкоємця саме у зв'язку з універсальним характером спадкового правонаступництва" [1, с. 388]. Аргументуючи висновок, дослідниця цитує роботу Є. Казанцева "Придбання права

власності в порядку спадкування", відповідно до якої спадкоємець може набути права власності й на таке майно, власником якого спадкодавець став би за умови, якщо прожив би довше.

Другий, дещо вирваний з контексту, але суть якого передається вірно: "Лише на підставі рішення суду (у спадкоємця – прим. авт.) виникає право, яке спадкодавцеві не належало" [1, с. 389]. При цьому йдеться, з посиланням на працю Г. Л. Осокіної "Позов (теорія й практика)", що виникнення такого права у спадкоємця на підставі судового рішення "пов'язується саме з існуванням правоперетворюючих позовів"[1, с. 389].

Спершу про концепцію "універсального характеру спадкового правонаступництва". Сама Л. В. Козловська звертає увагу на "відсутність положень щодо універсального правонаступництва в ЦК України", що "є чинником відсутності концептуальних засад, на яких ґрунтуються норми, що регулюють спадкові відносини" [1, 71], у якості протилежного прикладу посилаючись на ч. 2 статті § 1922 Цивільного уложення Німеччини [1, с. 68]. Із цим, очевидно, слід погодитися, оскільки за відсутності законодавчого визначення принципу кожен дослідник може не тільки його по-різному обґрунтовувати, але й визначати на базовому рівні.

До речі, містяться подібні положення й у Цивільному кодексі Франції (Кодексі Наполеона). Стаття 723 у редакції закону від 3 грудня 2001 р. містить правило, відповідно до якого універсальні або часткові спадкоємці несуть необмежену відповідальність за боргами спадкодавця [2, с. 266], а стаття 1003 містить визначення універсального легату як заповідального розпорядження про залишення всього майна одній або декільком особам [2, с. 354].

Разом з тим значний інтерес становить не тільки й не стільки вивчення зарубіжного досвіду в частині законодавчих формулювань, скільки науково-теоретичні дослідження з цього питання. Ураховуючи відому інтернаціоналізацію наукової думки у ХІХ ст. та питому вагу запозичень у власній інтерпретації або без такої, а також доступність, важливим джерелом для українських сучасних дослідників є класична цивілістична думка Російської імперії, яка в історичній ретроспективі для нас абсолютно не була чужою. Зазначені обставини наділяють дослідників правом звернення саме до неї. Так, на думку В. Нікольського [3, с. 38], спадкування визначалось як "заступання в юридичному сенсі на місце померлого", тому змістом спадку визнавались "майнові відносини". Одночасно "спадкування [...] має суттю не спадкоємство майна, але заступництво місця небіжчика [3, с. 177]".

Звідси формулювалось правило універсального спадкування (succession universalis), суттю якого визнавалось не перенесення на живого спадкоємця подинці всіх прав і обов'язків померлого, але прийняття ним на себе "всіх юридичних відносин свого попередника" та продовження виконувати їх так, як виконував той, на чие місце спадкоємець вступив [3, с. 9]. Унаслідок цього у випадку прийняття спадку до спадкоємця переходило не тільки майно, але й борги, за які він відповідав не тільки спадковим, але й усім своїм власним майном, якщо для сплати боргів померлого спадкового майна не вистачало [3, с. 12].

На противагу універсальному спадкуванню визнавали також сингулярну його форму. Оскільки під спадковим майном на той час розуміли різницю між спадковою масою і сплаченими боргами спадкодавця, то сингулярне спадкування визнавалось як спадкування виключно майна, що не передбачало наступництва місця спадкодавця. Таке спадкування визначалося як "посе-

реднє" і мало багато форм. "Поза наявністю різноманітних його форм, за своїм значенням воно є обов'язком, прямо або опосередковано покладеним на спадкоємця універсального (а потому і сингулярного) на користь третіх осіб" [3, с. 14].

Наведену концепцію можна прийняти з поправками або без них, відкинути – з формулюванням власної. Але, очевидно, обходитися без концепції взагалі – то вірний шлях до виникнення проблем при правозастосуванні.

Наступним є питання про виникнення у спадкоємця прав, які не належали спадкодавцю, але виникли б у нього, якби не фізична смерть. Піднята проблематика вимагає відповідей, щонайменше, на такі запитання. Склад спадкової маси, або на що може бути спрямоване домагання спадкоємця. Узгодженість такого домагання із визначеними законодавством правовими титулами власника та/або володільця речі та порядком оформлення спадщини (іншими словами, узгодженість фактичного й буквального змісту спадщини з формами і порядком спадкування як процесу).

Здавалось би, питання визначення змісту й обсягу спадкової маси не може сьогодні вважатися дискусійним: успадкувати можна фактивним існуючі права та обов'язки. Але, як з'ясується, є над чим замислитися.

Не викликає сумнівів, що призначенням інституту спадкування є підтримання сталості цивільного обігу. Однак історія показує, що така сталість може бути забезпечена по-різному. Так, за В. Нікольським, римське право допускало "оригінальний спосіб" набуття спадкового майна – *improba usucapio pro herede*, метою якого було спонукання спадкоємців якнайшвидше вступити у спадщину. Цей спосіб передбачав право буквального заволодіння одним зі спадкоємців за законом або заповітом спадковим майном, з прийняттям на себе зобов'язань спадкодавця [3, с. 232]. Інший спосіб забезпечення сталості цивільного обігу продемонстровано в Радянському Союзі на етапі його становлення. Так, відповідно до ст. 416 ЦК РРФСР 1922 р. установлювався граничний розмір вартості майна, належного до успадкування – 10 тис. золотих рублів. Якщо спадкове майно перевищувало ліміт, то "між державою в особі органів Народного комісаріату фінансів і приватними особами, яких закликали до спадкування, здійснювався розподіл або ліквідація спадкового майна в частині" перевищення ліміту "на користь зацікавлених органів держави" [4, с. 120]. Отже, наведені способи, можливо, і не відповідають прийнятим сьогодні критеріям такого процесу, але свою функцію вони виконали.

У зв'язку з вищенаведеним постає питання про формулювання принципів, на яких допускається (або визнається прийнятним) процес спадкування. Спадкування за законом виникло із двоєдиною метою: заступництва у правовідносинах у широкому розумінні ("мертві відкривають очі живим") і захисту інтересів членів роду, а пізніше – родини. Але, як вбачається, римський закон, визнаючи спадкування за законом або заповітом, вітав заволодіння спадковим майном одним зі спадкоємців. Цей принцип можна охарактеризувати як швидкість заміщення власника прав і боргів, при якому нехтується справедливістю розподілу. Наведений приклад лімітування спадкової маси сприяв перетіканню капіталів від заможних, що було на той час вигідно радянській державі в особі її органів, а також виконував функцію зрівнювання в майбутньому громадян СРСР у їхньому майновому статусі. Цей принцип за своєю сутністю характеризувався фіскальною передпризначеністю й розширенням ролі держави не в унормуванні процесу спадкування, але через штучне включення її до списку спадкоємців.

Сьогодні багато хто звертається до універсального принципу спадкування. І це правильно, адже дозволить розв'язати багато насущних складних ситуацій. Але, як вбачається, принцип універсалізму передбачав сплату боргів спадкодавця, за потреби – за рахунок власного майна, якщо для цього не вистачало спадкового. Чи сприйматиметься сучасниками така конструкція в її класичному розумінні?

На тлі визначеного виникає питання: якими на сьогодні є принципи спадкування? Іншими словами, наразі присутні правила і надзвичайно унормована процедура, а всі питання поза їхніми межами намагаються розв'язати виключно шляхом надання казусу формальних ознак, що дозволять повернутися ("запахати" його) до унормованої конфігурації. Іншими словами, шляхом створення юридичного симулякру за змістом, але із правильною за процедурою формою. Інші способи не розглядаються.

Отже, для теоретиків матеріального спадкового права на часі сформулювати нові принципи, оскільки реалізація, охорона та захист спадкових прав, як ми вже з'ясували, є похідними від самих прав і концепції їхньої побудови. І далеко непоодинокі казуси судової практики доводять як раз похибки в самій концепції. Якщо набуття права власності на земельні ділянки можна назвати новацією, то об'єкти незавершеного будівництва існували завжди. І нерідкими були випадки, коли забудовник або замовник будівництва помирав, не завершивши своєї праці. Якщо реалізація їхніми спадкоємцями своїх прав у такому статусі виявилася неможливою або утрудненою, і такі випадки є масовими, то система на рівні матеріального законодавства не відповідає вимогам універсальності й достатності. Звідси є тільки один висновок – вона має бути переглянута і значно доопрацьована, у тому числі – на підставі вивчення історичного досвіду, наприклад дореволюційної Росії, законодавство якої поширювалось також на частину сучасних українських територій.

Учення про універсальний характер спадкоємства корелювалося з тогочасним позитивним імперським законодавством: відповідно до статті 425 т. X ч. 1 "Зводу законів Російської імперії" "за правом повної власності на майно власнику належать всі плоди, доходи, прибутки, прирощення, вигоди (а) й все те, що працею і мистецтвом його було виготовлено (зроблено) у тому майні (б)" [5, с. 81]. У коментарі до названої норми визначено, що зміст законодавчого визначення "працею і мистецтвом" буквально означає переробку наявного майна, у результаті якої наявне майно зберегло свою колишню форму або стало новою річчю. За будь-яких умов перероблена (або нова) річ зберігається за власником земельної ділянки [6, с. 315]. Утім, зазначене правило не застосовувалось до переробки чужої речі або до специфікації в технічному сенсі; право добросовісного володіння чужими речами також визначало правило володільця тільки на поліпшення, плоди й доходи [5, с. 121–122].

При цьому закон: 1) поділяв майно на рухоме й нерухоме (ст. 383); 2) під нерухомим майном розумів землі й будівлі (ст. 384); 3) приналежністю населених земель визнавав зведені на них будівлі (ст. 386) [7, с. 76–77].

За правилом ст. 707 ч. 1 т. X [5, с. 136–137] укріплення майна здійснювалось: 1) кріпосними та явочними актами (внесенням до спеціальних книг кріпостей, записів, договорів та інших зобов'язань); 2) домашніми актами; 3) передачею майна або введенням у володіння ним. Відповідно до "Правил про складання і ведення кріпосних реєстрів" від 31 травня 1891 р. було передба-

чено складання реєстру за земельними ділянками (а не за власниками) у чотирьох розділах: 1) у першому зазначались відомості про самі земельні ділянки; 2) у другому – відомості про правочини й документи на них: купча, мінова, дарча тощо; 3) у третьому – обтяження (обмеження права), крім застав; 4) у четвертому – відомості про видачу заставних свідоцтв [8, с. 42–43].

Таким чином, можна було говорити про приналежність земельних ділянок і право їх спадкування. Будівля як річ приналежна переходила разом із земельною ділянкою. Особа як власник земельної ділянки мала право її забудови, і таке право могло бути успадкованим, тому й не виникало у спадкоємців проблем зі спадкуванням незавершеного будівництва. Зрозуміло, що для цілей наукової розвідки авторка дещо спрощено подала історичний приклад. Але для моделювання шляхів розв'язання поставлених на початку роботи питань цього має бути досить. Найголовніше, спадкуючи разом із земельною ділянкою право її забудови або ділянку із зведеною на ній конструкцією певного відсотку готовності, спадкоємець не мав клопоту визнавати за собою право, яке не було зареєстровано за спадкодавцем: ним було продовжено будівництво, після завершення якого виникла підстава для реєстрації права власності на новостворену річ.

Правила сучасної реєстрації, а також самі об'єкти нерухомості за своїми характеристиками дещо змінилися. Також абсолютно зрозумілою є неможливість повної рецепції чужого досвіду, та ще й такого, що було сформовано за абсолютно відмінних політичних, соціальних і економічних умов. Але абсолютно ігнорувати його також здається неправильним, оскільки при реальних недоліках мав і певні здобутки. Вивчаючи практику Цивільного касаційного департаменту Урядуючого Сенату – найвищого судового органу Російської імперії за судовою реформою 1864 р., складно знайти наші сучасні болючі казуси, пов'язані зі спадкуванням недобудов: розв'язували питання божевілля спадкодавця, відповідальності дружини за боргами померлого чоловіка, повернення приданого до батьків [9, с. 55–62], а також питання виклику спадкоємців, дотримання порядку застосування охоронних заходів до спадкового майна тощо [10, 244–264]. Отже, питання правильності правозастосування (для переважної більшості справ Сенат був судом касаційної інстанції), але не пошуку самої можливості у будь-якій формі для спадкоємців реалізувати своє право отримати спадщину після померлого, як це доводиться робити нинішньому Верховному Суду в Україні.

Ідеться про рішення Великої Палати Верховного Суду [11] від 20 листопада 2019 р. у справі № 368/54/17. Позивачі звернулися до суду першої інстанції з позовом про визнання права довічного успадкованого володіння на земельну ділянку. У рамках названої справи було розглянуто аналогічний зустрічний позов.

Рішенням Кагарлицького районного суду Київської області від 28 лютого 2017 року у названій справі [12] обидва позови було задоволено, визнано за позивачами за первісним і зустрічним позовами право довічного успадкованого володіння на 1/3 частину земельної ділянки площею 18,85 га, кадастровий номер 3222285200:04:306:0025, та на 1/3 частину земельної ділянки площею 3,74 га, кадастровий номер 3222285200:04:306:0032, для ведення селянського фермерського господарства на території Лещинської

сільської ради Кагарлицького району Київської області згідно з Державним актом на право довічного успадкованого володіння землею від 26.11.1991 року в порядку спадкування після смерті чоловіка ОСОБА_4, померлого 05.08.2008 року.

Зазначене рішення було скасоване в апеляційному порядку, але залишене в силі постановою Великої Палати Верховного Суду. При цьому суд виходив із такого (цитуються за судовим рішенням [11]):

- "У рішенні Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 р. №5-рп (справа про постійне користування земельними ділянками) зазначено, що в Земельному кодексі Української РСР від 18 грудня 1990 року була регламентована така форма володіння землею, як довічне успадковане володіння. Земельний кодекс України в редакції від 13 березня 1992 року закріпив право колективної та приватної власності громадян на землю (зокрема право громадян на безоплатне одержання у власність земельних ділянок для ведення сільського (фермерського) господарства, особистого підсобного господарства тощо (ст. 6)). Це свідчить про те, що поряд із запровадженням приватної власності на землю громадянам, на їх вибір, забезпечувалася можливість продовжувати користуватися земельними ділянками на праві постійного (безстрокового) користування, оренди, пожиттєвого спадкового володіння або тимчасового користування. При цьому в будь-якому разі виключалась як автоматична зміна титулів права на землю, так і будь-яке обмеження права користування земельною ділянкою у зв'язку з непереоформленням правового титулу" (п. 28).

- "26 квітня 2017 року колегія суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ України у справі № 363/32858/15-ц дійшла висновку, що Земельним кодексом Української РСР від 18 грудня 1990 року запроваджено нову форму володіння землею – довічне успадковане володіння" (п. 34).

- "Відповідно до вимог статті 55 Земельного кодексу Української РСР від 18 грудня 1990 року в разі смерті громадянина, який вів сільське (фермерське) господарство, право володіння земельною ділянкою передається одному зі спадкоємців. Земельний кодекс Української РСР передбачав лише одне право володіння земельною ділянкою, надане для ведення сільського (фермерського) господарства – право довічного успадкованого володіння" (п. 35).

- Велика Палата визнала за можливе відійти від правової позиції, "яка викладена у постанові Верховного Суду від 31 жовтня 2018 року у справі № 178/447/16-ц та постановою Верховного Суду України від 05 жовтня 2016 року у справі № 181/698/14-ц та від 23 листопада 2016 року у справі № 668/477/15-ц", з яких вбачається "системне посилення у цих судових рішеннях на вказані норми у сукупності з висновками про те, що право користування земельною ділянкою, що виникло в особи лише на підставі державного акта на право володіння земельною ділянкою без укладення договору про право користування земельною ділянкою із власником землі, припиняється зі смертю особи, якій належало таке право, і не входить до складу спадщини" (пп. 65–66).

Таке відступлення стало можливим у результаті детального аналізу рішень Європейського суду з прав людини, Конституційного суду України, судової практики України, а також урахування очевидної необхідності дотримання балансу індивідуального та публічного ін-

тересу у розв'язанні вказаного питання". Іншими словами, необхідність пошуку "балансу інтересів" змусило балансувати Верховний Суд, обґрунтовуючи відступ від своєї попередньої уніфікованої практики, коли право довічного успадкованого володіння не визнавалось таким, що входило до спадщини.

Коротко резюмувати викладене можна таким чином. Фахівці у галузі цивільних процесів і матеріального спадкового права змушені вишукувати теоретичні конструкції з метою пошуку не стільки універсальних, але можливих шляхів захисту прав спадкоємців на спадкове майно. Як-от: виникнення у спадкоємців права, яке неодмінно належало б спадкодавцю за умови продовження його фізичного життя, або виникнення такого права на підставі рішення суду за умови заявлення низки перетворюючих позовів.

Але і змальована концепція не є бездоганною.

По-перше, успадкованим (переданим від мертвого до живого) може бути тільки належне спадкодавцю. В іншому випадку йтиметься не про спадкування, але про набуття права безпосередньо самим спадкоємцем. Змінювати концепцію означає видозмінювати саму концепцію спадкування як процесу.

По-друге, із ускладненням форм економічної активності, введенням реєстрів та визначенням моменту виникнення речового права з моменту його визнання державою можна передбачити певний відсоток смертей створювачів та/або набувачів об'єктів нерухомості – до моменту виникнення речового права на такі об'єкти, тобто неможливість їхнього спадкування у звичайному порядку.

Визнання цієї проблеми тягне за собою пошук шляхів її розв'язання, спершу – на концептуальному рівні. Л. В. Козловська наводить численні приклади визнання по суду, у випадку самовільної недобудови, права на будівельні матеріали в порядку спадкування. Погоджуюсь із дослідницею – більш ніж сумнівний вихід з погляду отримання повноцінного права на, наприклад, житловий будинок.

Шляхами виходу можуть бути (як зазначалось, береться поверховий зріз проблеми – без урахування ступеню готовності й аналізу законності самого будівництва):

- визнання недобудови приналежністю земельної ділянки, право на яку успадковується (спосіб має перестороги щодо знаходження на одній земельній ділянці декількох домоволодінь з різними власниками, у той час коли не тільки не було оформлено титул на землю, але й поділено між існуючими користувачами), з одночасним внесенням змін до процедури реєстрації;

- гармонізація процедури проведення будівельних робіт з вимогами спадкового законодавства.

По-третє, повертаючись до самої можливості отримання спадкоємцем права на підставі судового рішення внаслідок розв'язання певних перетворюючих позовів. Уважний аналіз цього способу свідчить, що право у спадкоємця виникає з рішення суду (хоча сформульовано "на підставі рішення суду"). Усі добре розуміють, що це означає у поєднанні з викладкою – права, які відповідно не належали спадкоємцеві, але за певних умов можуть виникнути у нього.

Відповідно до ч. 5 ст. 11 ЦК України у випадках, установлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки можуть виникати з рішення суду [13]. За відсутності такої прямої вказівки за загальним

правилом суд лише визнає право, яке виникло на підставі інших чинників, та захищає його.

Можливо, поява такого установлення була б найпростішим способом, але при цьому слід урахувати факт величезної кількості запущених у цивільний обіг підроблених судових рішень. Безумовно, зловживання правом не може свідчити проти самого права. Але ситуація є саме такою, і на це слід зважати.

І знову-таки, приклад можна пошукати в історії. 23 червня 1912 року імператором Росії було схвалено закон "Про право забудови", яким було внесено до тогочасного законодавства два нововведення:

- визнання особливого речового права (окремого володіння) спадкового володіння упродовж тривалого строку на відплатній основі чужою землею під будівництвом; права, яке могло виступати об'єктом окремих угод;

- надання закону зворотної сили, чим було поліпшено право забудовників на чужій землі, які отримували її в оренду, яка характеризувалась короткостроковістю і зазвичай свавіллям власників землі щодо можливості неконтрольовано збільшувати орендну плату, оскільки наявність будівлі зводила до мінімуму можливість орендаря відмовитися від об'єкта оренди [14, с. 5].

Розібраний кейс є не єдиним прикладом, коли до речним буде постановка питання про доопрацювання діючого законодавства. Так, відповідно до ст. 1264 ЦК України "у четверту чергу право на спадкування за законом мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини".

Як слушно зауважив О. Є. Кухарев [15, с. 181], чинне законодавство не визначає поняття "член сім'ї". Тому, враховуючи норму ч. 2 ст. 3 Сімейного кодексу України, до таких можуть належати не тільки кровні родичі або подружжя, але й тесті, свекрухи, і навіть зовиці з островами [15, с. 182].

Привертає увагу постановою Верховного Суду від 7 лютого 2018 р. у справі № 127/1765/16-ц за позовом особи до Вінницької міської ради про встановлення факту проживання зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини. Судячи зі змісту рішення, дві особи однієї статі проживали тривалий час у кімнаті гуртожитку, не будучи членами родини в традиційному розумінні. Їх пов'язували приятні стосунки (померла вважала позивачку – потенційну спадкоємицю – за доньку), вони спільно проживали та вели спільне господарство. Справа розглядалась у порядку спрощеного позовного провадження, а не у порядку окремого провадження шляхом встановлення факту, що має юридичне значення, оскільки, очевидно, існував спір щодо визнання спадщини від померлої.

Назване судові рішення цікаве тим, що Верховним Судом нарешті надано окремі роз'яснення, необхідні для розуміння предмету доведення у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю, а також для визначення кола заявників [16]:

- "за змістом частин другої – четвертої статті 3 СК України сім'ю становлять особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Права члена сім'ї має одинока особа. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства";

- "обов'язковою умовою для визнання конкретних осіб членами сім'ї, крім власне факту спільного проживання, є ведення зі спадкодавцем спільних витрат, спільного бюджету, спільного харчування, купівлі майна для спільного користування, участі у витратах на утримання житла, його ремонт, надання взаємної допомоги, наявність усних чи письмових домовленостей про порядок користування житловим приміщенням, інших обставин, які засвідчують реальність сімейних відносин не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини".

Між іншим, такі доволі широкі тлумачення поняття "сім'я" можна було би використовувати при розв'язанні питань майнових відносин усередині одностатевих союзів, чим зняти їх із порядку денного. Наприклад, шляхом установлення відповідних презумпцій.

ВИСНОВКИ. У даній статті внаслідок обсягу наведено лише кілька прикладів, але й вони здатні висвітлити весь комплекс накопичених на сьогодні проблем.

По-перше, слід розрізнити питання, які виникли внаслідок запровадження нового, зокрема розпаювання земель, і які не матимуть продовження, але тільки наслідки – у вигляді нереалізації певною кількістю громадян наданих упродовж якогось проміжку часу їм прав та відмежовувати їх від ситуацій, які, так би мовити, є продовжуваними (випадки залишення спадкодавцями недобудованих споруд, у тому числі самовільного будівництва, стабільно спостерігатимуться). Якщо у першому випадку потрібно оцінювати наслідки й запити суспільства на певні зміни, то у другому – вести мову про стабілізацію. Але в обох випадках – на законодавчому рівні.

По-друге, на користь попереднього висновку висловлюється наша правова система, у якій суди позбавлені функції творити право, а лише його застосовувати. Перекладення на судову систему обов'язку не тільки тлумачити закон, але й його значно доповнювати не тільки є конструктивно неправильним, але й протиправним. За змістом ми спостерігали факт зміни найвищим юрисдикційним органом своєї позиції щодо визнання або невизнання права довічного успадкованого володіння таким, що підлягає спадкуванню. І, безумовно, остаточне рішення Великої Палати Верховного Суду від 20 листопада 2019 року у справі № 368/54/17 є правовим – таким, що відповідає не тільки букві закону, але й духу права. Але сама ситуація абсолютно однозначно вказує на два невзаємовиключні аспекти: відсутність принципу правової визначеності й погану якість позитивного закону. А це – порушення принципу верховенства права.

По-третє, якщо говорити власне про спадкування, то складно за спадкоємцем визнавати більший обсяг прав, аніж їх мав спадкодавець, оскільки тоді неналежні спадкодавцеві права будуть не успадковані спадкоємцями, але набуті. Навіть якщо при формулюванні таких підходів застосовувати принцип універсальності, як це пропонують деякі дослідники, визнаючи нерозробленість цього принципу бодай на базовому рівні. Застосування принципу універсальності передбачало заміщення у правовідносинах, а не спадкування неіснуючого права. Зрештою, якщо визнавати прийнятність цієї концепції, то слід визнати, що спадкоємець у такому разі мав би набуті права у спосіб, як би це зробив спадкодавець. На прикладі незавершеного будівництва – шляхом введення будівлі в експлуатацію та реєстрації речового права. Але визнається, що навіть з урахуванням принципу універсальності право спадкоємця виникне з інших чинників – з рішення суду за допомогою правоперетворюючих позовів. Зрозуміло, існуюча парадигма

ма небездоганна й потребує змін. Але та, що прийде їй на зміну, має відповідати умовам універсальності, а не бути черговим кризовим менеджером.

Безумовно, викладені у статті висновки і думки є дискусійними, можливо, контрверсійними. Така їхня якість є запрошенням до обговорення піднятої проблематики, а наведені думки сучасних учених указують, що авторка не єдина в констатації: існуючі проблеми слід розв'язувати, а для цього потрібно шукати прийнятні шляхи.

Список використаних джерел:

1. Козловська Л. В. Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав. К.: Юрінком Інтер, 2015. 448 с.
2. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) / Пер. с франц. В. Захватаев / Предисловие: А. Довгерт, В. Захватаев / Приложения 1-1: В. Захватаев / Отв. ред. А. Довгерт. К.: Истина, 2006. 1008 с.
3. Никольский В. Об основных моментах наследования. М.: В Университетской тип., 1871. 363 с.
4. Максютин К. В. Наследование по закону в соответствии с Гражданским кодексом РСФСР 1922 г. // Вестник Московского университета МВД России. 2009. № 5. С. 120-122.
5. Свод законов Российской империи. Т. X, ч. 1. Законы гражданские. СПб.: В Тип. Второго Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1857. 491 с.
6. Кн. 2: Законы гражданские (Свод законов, Т. X, Ч. 1) : Практический и теоретический комментарий. О порядке приобретения и укрепления прав на имущество вообще. Ст. 383-441 / ред.: А. Э. Ворис, В. Б. Ельяшевич. М.: Изд-во З. М. Зильберберга, 1913. 387 с.
7. Саатчиан А. Л. Свод законов гражданских. (Св. Зак. т. X ч. 1, изд. 1900 г. по Прод. 1906 и 1908 гг.). С предметным указателем и позднейшими узаконениями по день выхода в свет. СПб.: Изд-е Юридического книжного магазина И. И. Зубкова, 1911. 575 с.
8. Кассо Л. А. Русское поземельное право. М.: кн. маг. И. К. Голубева 1906. VI, 260 с.
9. Вербловский Г. Систематический сборник положений и извлечений из гражданских кассационных решений за 1866, 1867 и 1868 годы. СПб.: Тип. В. С. Эттингера, 1872. XI, 145, XVIII с.
10. Вербловский Г. Систематический сборник положений и извлечений из гражданских кассационных решений за десять лет (1866-1875) по гражданскому праву. С приложением систематического и алфавитного указателей. Воронеж: Тип. В. И. Исаева, 1878. IV, 572, XXV, XXIII с.
11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 20 листопада 2019 року у справі № 368/54/17. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86105173>.
12. Рішення Кагарлицького районного суду Київської області від 28 лютого 2017 року у справі № 368/54/17. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65116189>.
13. Цивільний кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
14. Выдрин А. С., Виленкин М. В. Закон о праве застройки. М.: Книгоизд-во "ШКОЛА", 1913. 98 с.
15. Кухарев О. Е. Спадкове право України : Навч. посібник. К.: Алерта, 2013. 328 с.
16. Постанова Верховного Суду від 7 лютого 2018 р. у справі № 127/1765/16-ц. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72199284>.

References:

1. Kozlov'ska L.V. teoretichni zasady zdiysnennya I zachusty spadkovuch prav. [Theoretical principles of the exercise and protection of hereditary rights]. K.: Yurinkom Inter, 2015. s. 448 (in Ukrainian)
2. Graghdanskiy kodeks Fransii (Kodeks Napoleona) [French Civil Code (Napoleon Code)]/Per.s ahfyz. V. Zachvataev/Pradislovue: A. Dovgert, V. Zachvataev/ Prilogenie 1-1: V. Zachvataev/ Отв. Red. A. Dovgert. K.: Istina, 2006. 1008 s. (in Russian)
3. Nikol'skiy V. Ob osnovnykh momentakh nasledovaniya [About the highlights of inheritance]. M.: B unoversitetskiy typ., 1871. S. 363 (in Russian)
4. Maksytina K.V. Nasledovanie po zakony o sootvetstvii s Gragdanskim kodeksom RSFSR 1922 g. [Inheritance by law in accordance with the Civil Code of the RSFSR of 1922]// Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii. 2009 # 5. s. 120-122 (in Russian)
5. Svod zakonov Rossiyskoy Imperii. [The code of laws of the Russian Empire.] T. X, ch.1. Zakony graghdankie. SPB: B. Tip. Vtorogo Otdeleniya Sobstvennoy E.I.B. Kancelyarii, 1857. 491 (in Russian)
6. Kn.2: Zakony Gragdanskie (Svod Zakonov, T. X, CH.1) : Prakticheskii I teoreticheskii komentarii. O poriyadke priobroteniya I ukrepleniya prav na imuschestvo vooobche. [Civil Laws (Code of Laws, T. X, Part 1): Practical and theoretical commentary. On the procedure for acquiring and strengthening property rights in general] St. 383-441/ red.: A.A. Vorms, V.B. El'yashevich. M.: Iz-vo Z. M. zil'berberga, 1913. 387 p. (in Russian)
7. Saatchiyan A.L. Svod zakonov gragdanskich (Cv. Zak. T. X, ch.1, izd.1900 g. Po Prod.1906 I 1908 gg.) s predmetnum ukazatelem I pozneushimi uzakoneniyami po den' vychoda v svet. [Code of Civil Laws. (St. Zak. T. X h. 1, ed. 1900 by Prod. 1906 and 1908). With an index and later legalizations on the day of publication] CPB.: Izd-e Yuridicheskogo knischnogo magazine I.I. Zubkova, 1911, s. 575 (in Russian)
8. Kasso L.A. Ruskoe pozemel'noe parvo. [Russian land law]. M.: kn.mag. I. K. Golubeva 1906. VI, s. 260
9. Verblovsky G. Systemniy sbornik pologeniy I izvlecheniy iz graghdanskih kasaziionnuch resheniy za 1866, 1867, 1868 [A systematic collection of provisions and extracts from civil appeal decisions for 10 years] S pologeniyami sistematicheskogo I alfavitnogo ukazateley. SPB.: Tip V.S. Atingera, 1872. XI, 145, XVIII s. (in Russian)
10. Verblovsky G. Systemniy sbornik pologeniy I izvlecheniy iz graghdanskih kasaziionnuch resheniy za desyat' let (1866-1875) po gragdanskomu pravu. S prilogeniyami sistematicheskogo I alfavitnogo ukazateley. Voronech: Tip. V.I. Isaeva, 1878. IV, 572, XXV, XXIII s. (in Russian)
11. Postanova Velukoi Palaty Verhovnogo Sydy vid 20 lystopada 2019 roky u spravi № 368/54/17. [Order of the Grand Chamber of the Supreme Court of 20 November 2019 in Case № 368/54/17] URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86105173>. (in Ukrainian)
12. Rishennya kagarlyuzkogo rayonnogo sudu Kuivs'koi oblasti vid 28 lutogo 2017 roky u spravi № 368/54/17. [Judgment of the Kagarlyk District Court of Kyiv Region of February 28, 2017 in Case No. 368/54/17] URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65116189>. (in Ukrainian)
13. Civil'niy Kodeks Ykrainy. [Civil Code of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
14. Vydrin A.S., Vilenkin M. Zakon o prave zastroyki. [Building Act]M.: Knigoizd-vo "Shkola", 1913. S. 98/
15. Kukharev O.E. Spadkove pravo Ykrainy[Inheritance law of Ukraine]: Navch.posibnik. K.: Alerta, 2013. S. 328/
16. Postanova Verhovnogo Sudu vid 07 lutogo 2018 r. u spravi № 127/1765/16-c. [Decision of the Supreme Court of 07 November 2019 in Case № 127/1765/16-c] URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72199284>.

Received: 20/11/2019
Accepted: 25/12/2019

M. Bondareva, PhD (Law), Associate prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CERTAIN DISCUSSION ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION AND PROTECTION OF INHERITANCE RIGHTS

The purpose of this study is to draw attention to the issues on inheritance law and the problems related to process of inheritance of real estate objects without the accrual of the rights under the requirements of the current legislation.

The principles of selection of discussion issues is are formulated: complex examples in law enforcement practice, difficult to solve or those that do not have their solution in the existing paradigm of substantive inheritance law and according to the standardized rules of procedure (application of the induction method).

The author analyses the concept of the universal in hereditary legal relations taking into account the scientific opinion of the classics of civilistics. It is concluded that this principle not only does not have legislative support in the substantive law of Ukraine. Moreover, there is no its common understanding, in the scientific community.

The article questions the approach under which the inheritance is recognized as the process of transfer of rights not attributable to the heir under the current legislation, to the heirs on the grounds that such rights would certainly be acquired by the heir, if not for the end of physical life. The classic thesis is that only real and recognized rights and obligations are inherited. The circle of problematic issues within the article's problems is outlined and alternative ways of their solution are proposed.

The conclusion is substantiated that the approaches proposed today for solving these cases are local, not universal in nature, the likelihood of which is difficult to predict. In order to find a solution, it is suggested that the legislation be amended.

Keywords: inheritance, real estate, the concept of universal inheritance, life estate, living as a family.